

**В.М. ЛИТВИН,
Голова Верховної Ради України,
академік НАН України**

У розвиток послання Президента України Віктора Андрійовича Ющенка і доповіді Бориса Євгеновича Патона спробую у позитивному плані сказати про проблеми розвитку науки в Україні. Тим більше, що періодично, особливо напередодні Загальних зборів, спалахують дискусії щодо реформування Національної академії наук України.

Мотиви зрозумілі й очевидні. Насамперед — це і вболівання за стан справ у науковій спільноті, це і бачення особистого місця в науковій системі. Та все ж найголовнішим, на моє глибоке переконання, є усвідомлення того, що без опори на науку, технології ми відстаємо і можемо відстати цього разу назавжди, вкотре підтвердивши тезу: ми вміємо лише одне — історично запізнюватися — як із життєво важливими рішеннями, так і з практикою їх реалізації. Якщо прагнемо, щоб наші декларації набули реальних обрисів, якщо серйозно говоримо про європейськість України, потрібно виходити із необхідності прориву, якщо хочете, стрибка із індустріального у постіндустріальне інформаційне суспільство.

Нещодавно парламентська делегація перебувала в Китаї. Ми відвідали багато міст і наочно пересвідчилися, який революційний прорив здійснив Китай за останній період, роблячи опору на науку й освіту. Скажімо, новий економічний район Шанхая Пудун із двомільйонним населенням має товарообіг, переважно завдяки інноваціям, 90 мільярдів доларів. А що можна сказати про товарообіг України, про український бюджет? Він не сумірний із бюджетом цього економічного району, який досяг таких висот за рахунок науки, технологій, технопарків. Щорічно 300 тисяч студентів із Китаю навчаються лише у Сполучених Штатах Америки. Кажуть, там у них свої

проблеми, чимало фахівців не повертаються додому після навчання. Але більшість повертається, отримавши знання, оскільки держава зацікавлена у їхньому поверненні і багато робить для цього. Існують програми, за якими створюються підприємства, фірми під молодих учених. А що у нас сьогодні? Ось дивлюся склад Ради національної безпеки і оборони. Зазвичай, хто в ній засідає? Міністр оборони, Служба безпеки. Але ж на нас ніхто не збирається нападати! Проблеми науки, освіти і культури — це першорядні проблеми і їх потрібно віднести до першочергових питань національної безпеки. Інтелектуальний рівень падає, видимість всезнайства посилюється. У цьому переконатися дуже легко. Спроби компенсувати відсутність системних знань натиском зростають. Складається враження, що за всі роки незалежності влада тільки те й робить, що опускає суспільство до свого рівня, а не навпаки — піднімається до рівня суспільства. Вимушений констатувати деінтелектуалізацію влади, формально і за суттю. Гадаю, ви розберетеся, де формально, а де — за суттю. Як не прикро, але знову ж таки вимушений констатувати: утверджуються посередність і сірість як норма українського життя. При цьому дедалі рельєфніше проявляється віра окремих політиків у своє високе призначення і що показово — фанатична впевненість у правоті своїх дій. Виходить за Голохвастовим: «...головне у людині не гроші, а натурально «вченість». «Вченості» у нас вистачає, а елементарної освіти, делікатності в оцінці того, що відбувається, на превеликий жаль, бракує. Панує безапеляційність.

У круговерті боротьби за незалежність держави, подолання економічних складнощів, через політичні протистояння ми про-

гавили ту обставину, що в світі відбулися глобальні зміни. Створення інтелектуальних продуктів, нематеріальне виробництво почали переважати над традиційними матеріальними галузями виробництва — як за обсягами інвестицій, так і за темпами зростання обороту. У цьому зв'язку хотів би нагадати, шановні колеги, що сьогодні у списку двадцяти найбільших світових компаній тільки п'ять пов'язані з традиційним матеріальним виробництвом. А що відбувається у нас? Триває боротьба за переділ власності у традиційних сферах — вугілля, метал, нафта, газ. За інерцією вважаємо, що це — визначальні галузі для майбутнього України, не хочемо бачити, що ринки збуту давно вже стабілізувалися і пробитися на них з українською продукцією з кожним днем буде все складніше. Так, зараз великий попит на метал. Але незабаром Китай введе свої металургійні підприємства, і наш метал вже буде непотрібним. Тому перспективи України, якщо ми говоримо про країну всерйоз і назавжди, лежать не в традиційних сферах матеріального виробництва.

Ми практично зовсім не говоримо про те, що в світі виникла і бурхливо розвивається так звана «нова економіка» і, відповідно, нові ринки інформаційних технологій, інтелектуальних продуктів, знань, високих технологій, ноу-хау, інтернет-фінансів тощо. Ці ринки практично не обмежені за своїм обсягом, вони тільки починають формуватися. І шансів України на те, щоб посісти на них своє гідне місце, думаю, неспівмірно більше, ніж за традиційними напрямками. Україна є одним із лідерів Східної Європи за рівнем освіти і науки. Безперечно, це маємо констатувати. Ми ще зберегли могутній інтелектуальний потенціал, але водночас не спромоглися включити його у світовий розподіл інтелектуальної праці, перетворити науку, технології й освіту із відокремлених від економіки сфер життя країни на секто-

ри економіки, зробити їх могутніми чинниками економічного зростання. Для цього потрібні не тільки масштабні реформи, а й цілеспрямована державна політика у цій сфері. Замість того, щоб здобути максимальну вигоду для своєї держави із сусідства з Євросоюзом, ми, власне, вже звично і байдуже констатуємо «відплив мізків» з України. І водночас не помічаємо, що фактично наші вчені в Україні вже виконують завдання для тієї нової економіки. Враховуючи цю ситуацію, реалізацію інтелектуальних замовлень потрібно було б ввести у ранг державної політики. Якщо не можемо визначити цю політику, то мали б хоча б включитися у світовий науковий розподіл праці.

Ми знову ж таки звично констатуємо, що втрачаємо позиції у системі підготовки спеціалістів і говоримо про необхідність наведення порядку в системі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів. Цілком очевидно, що сьогодні працює практично конвеєр. Щодо підготовки кандидатів і докторів наук можна наводити різного роду дані і посміюватися над висловлюваннями деяких пошукувачів кандидатських і докторських дисертацій — на зразок: «Я свою дисертацію прочитав — вона мені сподобалася». Але суть справи не в цьому. Фактично НАН України залишається поза цим процесом і не може на нього впливати. Скажімо, як може впливати Академія наук, коли сьогодні лише з історії України існує понад 50 спецрад? Кажуть, потрібні на цій ділянці великі реформи. Дозволю висловити свою точку зору. Потрібні принциповість і совість. Бо спочатку «пропускаємо» ці дисертації на спецрадах, ставимо заготовлені наперед запитання, потім звично голосуємо за цю дисертацію, а за фактом — обурюємося рівнем новоспечених учених. Знаєте, що мене вразило? Нещодавно на одній із нарад виступає такий собі державний службовець чи науковець, мені важко зрозумі-

ти, і представляється: «Я — доктор наук з державного управління». КІПС за сучасних умов! Скажіть, будь ласка, що це за спеціальність «державне управління»? Економіст, юрист — то інша справа. Головне — пишуть рекомендації і здобувають премії, а результат — нульовий.

Ще один момент, про який хотів би сказати, — це проблема реалізації основного положення Конституції, котра визначила статус нашої країни як соціальної держави. Зрозуміло, що за умов економічної кризи домогтися його реалізації було неможливо. Щоправда, й сьогодні практично неможливо, оскільки реформи у нас розвиваються стихійно, хаотично. Внаслідок цього посилюється небезпека надмірного соціального розшарування і нерівності, відчуження від держави суспільства і втрати державою здатності підтримувати основні соціальні функції. Як приклад, наведу показник індексу розвитку людського потенціалу, прийнятий ООН як основний загально визнаний критерій визначення місця країни або регіону. За основу беруться три показники: ВВП на душу населення, рівень освіти і тривалість життя. У 1994 році Україна посідала за цими показниками 45-е місце, в 1998 р. — 102-е, у 2002 р. — 80-е, у 2003 р. — 75-е, в 2004 р. — 70-е. Висновок: просунути далі лише за рахунок зростання одного валового внутрішнього продукту неможливо.

Потрібно, щоб ця академічна розмова не залишилася в цих межах, а переросла в загальноукраїнську дискусію. Тоді будуть певні зрушення, певні результати. Нам потрібні не абстрактні розумування щодо реформування, адже не можна реформувати, як правильно було сказано в одній із публікацій, науковий процес, наукову думку. Деякі пропозиції дають підстави говорити про прагнення зруйнувати унікальну наукову інституцію в Україні. Потрібно визначити й усвідомлено окреслити місце науки, Академії наук у системі нашого жит-

тя. З цього слід починати. Якщо ми чітко усвідомимо це не лише у владних інститутах, а й у суспільстві, тоді потрібно говорити про те, що далі робити з наукою. Адже справа не тільки й не стільки у реформуванні управління науковою сферою. Можна безкінечно критикувати попередній устрій, що з успіхом робимо, але тоді Академія наук діяла в системі чітко окреслених координат. Вона, зокрема, а, можливо, і передусім, працювала для потреб військово-промислового комплексу. А це був проривний напрям, який давав змогу підтягувати всю науку і тримати її на високому рівні. Сьогодні держава таке місце їй не визначила. Вона дивиться на Академію наук часто-густо, як на зайвого їдока. Сама ж Академія наук своє місце у суспільстві не знайшла. Економічна система, яка складається, не формує попит на наукові розробки. Хоча б тому, що у нас десятків родин мають багатства, які сумірні з річним бюджетом України. Вони тримають монополії і не зацікавлені в новаціях, у тому, щоб вкладати кошти на перспективу. А малий і середній бізнес — ледь жевріє. Він, звісно, в першу чергу був би зацікавлений у тому, щоб забезпечити конкуренцію завдяки новаціям. Мені здається, що Академія наук у багатьох випадках виконує освячувальні суспільні функції. У чому це виявляється? Згадаймо обговорення і схвалення нескінченних державних й урядових програм, починаючи від курсу радикальних реформ із 1994 року і досі, запропонованих здебільшого не вченими-фахівцями, а кількома особами. Звісно, не програми недолугі, але не варто допускати суб'єктивізму у такій справі, тому що заручником тих чи інших програм, які створили кілька людей, стає вся країна. Потрібна широка експертиза. При цьому хотів би наголосити, що загального проекту розбудови України на сучасному етапі немає й досі. Працюємо і живемо з огляду на короткий ре-

зультат. А якщо говорити відверто, то ми живемо від виборів до виборів. Прокричали гасла — і думаємо, що цими гаслами вже реалізуються економічні плани, стратегічні лінії. Схвалюємо і плюємося, підтримуємо не читаючи. Можна наводити безліч прикладів. Скажу лише про політичну реформу, яка потрібна. Але той спосіб, у який вона готувалася і приймалася, дискредитував цінну ідею. Це знову вказує на те, що ми перебуваємо в умовах нестабільності, бо проблема змін до Конституції — це завжди проблема нестабільності.

Хотів би ще раз наголосити відверто на тому, що, на мій погляд, Національна академія наук втягнута у політичний процес. І цим вона є вразливою. І зараз ми відчуваємо помсту за це через прохолодне ставлення до Академії наук, що надзвичайно шкодить науковій спільноті. Очевидно, треба перейти від практики схвалювання до практики пропозицій. На моє переконання, особливо сьогодні НАН України має стати колективним арбітром, моральним авторитетом. Тим більше, що нині у нас немає моральних авторитетів, які могли б консолідувати суспільство. Немає політичної сили, яка б домінувала у суспільстві. А що вже говорити про релігійне життя. У нас існує розкол, на відміну, скажімо, від Польщі, де церква може закликати до порозуміння з тієї чи іншої проблеми. Головне — в усьому мати позицію, об'єктивну й прозору, щоб Україна не збочила і не проскочила необхідні етапи у своєму розвитку, а розвивалася по висхідній. Для цього потрібні скоординовані, об'єктивні оцінки подій, що відбуваються в Україні. У нас надзвичайно спресований час, події стають історією, ще не відбувшись. Наприклад, економічні процеси у сьогоднішній Україні. Їх суперечливість пояснюється складністю спаду і складністю завдань. Кабінету Міністрів і Президенту надзвичайно важко. Але водночас не можна не реагувати на тенденцію творення

соціалізму у нашому радянському розумінні, коли для цього немає ані умов, ані перспектив. Соціально-економічний попит нині переважає політичні пропозиції відповідного характеру. Знову ж таки живемо з огляду на короткий результат, не думаємо, що буде завтра. Якщо понад 80 відсотків бюджету — це соціальні видатки, скажіть, що матимемо завтра і що ділитимемо завтра? Очевидно, економісти повинні про це говорити, але ніхто не хоче говорити, бо всі хочуть сподобатися. Сподобатися сьогодні, прямо зараз. А валовий внутрішній продукт, який ми маємо на душу населення? Трохи більше 4 мільярдів, про це соромно говорити, зустрічаючись із будь-якими делегаціями. Починаєш говорити про відсотки, про тонни, квадрати і кілометри, а вони запитують: а на душу населення скільки у вас ВВП? Другий аспект, який свідчить про спроби творити соціалізм, — це адміністрування. Складнощі зрозумілі, але адміністративними важелями намагатися їх долати — це просто затягувати хвороби. Третій аспект — це, власне, перегляд правил гри. Я маю на увазі розлогі розмови про реприватизацію, націоналізацію і таке інше. Так, несправедливо це все було вчинено, але винна у цьому влада. Не люди винні, а влада. І для мене особисто, коли йдеться про «Криворіжсталь», що там недоплатили 700 мільйонів, або про інший об'єкт, по якому не доплатили 7 мільйонів, значення не має, бо ошукали і в першому, і в другому випадках. Тоді давайте повернемо все назад і будемо ділити по-чесному, бо більшість людей залишилася ні з чим. Але знову ж таки, як відповісти на запитання інвесторів, делегацій, які приїздять і кажуть: «Поясніть, що у вас відбувається в Україні?» Нарешті, ще один момент — це у будь-яких діях бачити саботаж і підступи ворогів. Дуже небезпечна тенденція, на яку треба звернути увагу. М'яса не вистачає — саботажники. Склад спалахнув на Хмель-

ниччині — також саботажники. Треба припинити такі розмови, інакше ми втягнемо країну у протистояння. Інакше доведеться звернутися до сумнозвісної тези Сталіна про загострення класової боротьби з розгортанням будівництва соціалізму. Можна сказати, що з утвердженням держави загострюється міжкланова і групова боротьба, бо для класової боротьби просто немає підстав. У цьому зв'язку хотів би акцентувати увагу на небезпеці простих рішень і простих рецептів. Спочатку простих рецептів, а потім — простих рішень. І саме у цьому аспекті, гадаю, зважена, об'єктивна, всебічно обґрунтована позиція Академії наук може і повинна допомогти Урядові. Адже через прості рішення ми дуже часто блукаємо і періодично заходимо у глухий кут, потім героїчними зусиллями, шляхом компромісів, намагаємося вийти з нього. А це, окрім усього іншого, не додає стабільності країні. Хоча, зрозуміло, що стабільність може бути досягнута і збережена за умови високого і постійного динамізму, енергійного розвитку не лише в кількісному, а й, що головне, у якісному вимірах. При цьому слід мати на увазі, що ми перебуватимемо у періоді нестабільності. Після президентських виборів країна мала б, принаймні десять років, почувати себе стабільно й упевнено розвиватися. Але все-таки нестабільність буде через необхідність прийняття доленосних рішень економічного, політичного і зовнішньополітичного характеру. Не кажу вже про те, що в нас триває процес зміни політичної еліти в Україні. Яка ця еліта — інше питання, але радикальний процес відбувається, що не завжди додає державі стабільності.

Слід ще раз констатувати, що постреволюційного ефекту політичної консолідації нації не спостерігаємо. Складний перебіг президентської кампанії призвів до розхитування суспільства. Домінують настрої невпевненості і тимчасовості. Можна проілю-

струвати це на простому прикладі: понад 50 депутатів «мобілізовані» сьогодні у виконавчі структури влади. З них більше 30 не склали депутатські повноваження, хоча це суперечить Конституції. Але чому не склали? Здавалося б, прийшли на 5 років, як мінімум, можна працювати. Виходить, що відчуття невпевненості, тимчасовості існує навіть серед людей, які за своїм призначенням мають продукувати упевненість.

Хочу наголосити на ще одній обставині. На моє глибоке переконання, зовнішньополітичний вектор визначатиме спрямованість нашого внутрішнього життя. Що я маю на увазі? Це задекларована позиція глави держави — орієнтація на Європейський Союз і НАТО. Це набагато складніше, ніж, скажімо, реалізувати програму з ЄП. Щодо останнього, то тут достатньо знайти порозуміння серед еліт, прийняти відповідні рішення і провести їх через парламент. Стосовно ж Європейського Союзу і НАТО, то для вирішення цих питань потрібно консолідувати все українське суспільство, знайти порозуміння і приймати загальнонародне рішення. Тому це на порядок складніше.

Не менш складна проблема щодо вступу України до СОТ. СОТ — це 146 країн. Яке ж місце України буде в цій організації? За населенням — менше одного відсотка, за валовим внутрішнім продуктом — 0,1 відсотка і зовнішньоекономічним обігом — 0,25 відсотка. У подібних об'єднаннях сильні виграють, а слабкі програють. Водночас питання — вступати чи не вступати до СОТ — для України вже не стоїть. Питання в іншому: як вступати і як вести переговори, які преференції треба отримати? Проте у нас навряд чи знайдеться кілька десятків фахівців з питань трактування норм і правил СОТ. Отже, це надзвичайно важлива тема для Академії наук України.

Окремо слід говорити про суспільні та гуманітарні науки, які сьогодні мають всі

можливості, всі підстави для того, щоб визначати віхи для розвитку українського суспільства. І багато, до речі, робиться, за всієї невдячності цієї справи. Бо аналіз суспільних процесів — це завжди, як свідчить наша і світова практика, невдячна справа. Я довго розмірковував над проблемою, чому ми весь час наздоганяємо інші країни і катастрофічно відстаємо. На моє переконання, головним чином тому, що для характеристики різних етапів у нашій історії визначальним є проклинання нашого минулого. І ми цим живемо. Протягом лише минулого століття у нас чотири-п'ять разів змінювався устрій, а відтак з'являлися нові системи цінностей. Причому кожна наступна

заперечувала попередню. Не живемо, а існуємо на уламках історії. Розірваність історичної свідомості — причина сучасних деформацій. Треба подолати епідемію історичного безпам'ятства, розширити звужений моральний простір. А для цього позицію окремих учених, наукових колективів належить конвертувати у загальну позицію наукової спільноти. А виступи, доповіді з нагальних питань перевести у загальноукраїнську розмову.

Наші спільні дії мають набути кумулятивного характеру.

Що робити? Нав'язувати свої оцінки, висновки і пропозиції.

Іншого — не бачу!

В.В. СКОПЕНКО,
академік НАН України,
ректор Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка

Почну з відомого всім вислову: «Без освіти немає науки, без науки немає освіти». Спочатку про освіту. Нині в нас більшість державних вищих навчальних закладів стали університетами, деякі — академіями. Значна частина з них — національними. Відомо, що університетом може називатися лише той вищий навчальний заклад, де всі студенти й викладачі займаються наукою, є наукові інститути, лабораторії, солідна бібліотека тощо. Скажіть, хто з вас повірить, що всі наші університети все це мають?

Сьогодні багато розмов точиться навколо так званого Болонського процесу. Я за те, щоб Україна приєдналася до нього. Але при цьому аж ніяк не можна переймати все, що там є. Головне — навести лад у власному домі. Хто придумав вищі навчальні заклади так званого I та II ступенів акредитації? ПТУ, технікуми, ліцеї, коледжі не

дають і не можуть дати вищої освіти ні в нас, ні навіть у США. Тоді для чого частину з них назвали вищими навчальними закладами? Хотіли посісти перше місце в світі за кількістю вищих навчальних закладів на душу населення? То ми й так попереду «планети всієї» за кількістю приватних університетів, часом з дуже гучними назвами. Кажуть, таких уже близько двох сотень. Додайте сюди ще й те, що ці приватні заклади вдалися до заснування своїх філій у кожному обласному центрі. Справжній бум створили, змагаючись між собою, хто більше, МАУП та Європейський університет. Усі обласні центри «охопили» філіями, тепер, напевне, черга за районними. Про яку якість підготовки фахівців можна говорити за такого підходу? Кого вони готують, не маючи бази, обладнання, висококваліфікованих викладачів? У цих філіях студент за весь період навчання живого професора